

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-2.11>

ПОГОРЕЛОВА Л.Г.

**ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ**

**CONCEPT, FEATURES AND STRUCTURE OF THE LEGAL REGULATION
MECHANISM OF LABOR SAFETY**

Актуальність статті полягає в тому, що правове регулювання у сфері гарантування безпеки праці є запорукою для створення стабільних трудових відносин. А тому дослідження складної структури механізму правового регулювання гарантування безпеки праці дає змогу дослідити сукупність юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на суспільні відносини, що виникають у досліджуваній сфері. Саме тому проблема дослідження механізму правового регулювання гарантування безпеки праці в умовах сьогодення набуває істотного значення та потребує з'ясування поняття та структури такого забезпечення. Метою статті є розгляд теоретичних підходів до визначення «механізму правового регулювання», формування підходу щодо визначення та структури механізму правового регулювання гарантування безпеки праці. У статті проаналізовано специфіку і роль механізму правового регулювання гарантування безпеки праці, проведено теоретичний аналіз його елементів. Незважаючи на значні здобутки науковців у дослідженні питань, пов'язаних із правовим регулюванням, правовим впливом і впливом на них механізму правового регулювання, поза межами вивчення залишилися проблеми загальнотеоретичного дослідження поняття та структури механізму правового регулювання гарантування безпеки праці. Під час дослідження автор доходить висновків, що механізм правового регулювання гарантування безпеки праці – це система правових засобів і форм, за допомогою яких забезпечується правове регулювання безпеки праці. У статті наведено основні ознаки механізму правового регулювання гарантування безпеки праці. У дослідженні автор наводить елементи структури механізму правового регулювання гарантування безпеки праці, з урахуванням специфіки предмета правового регулювання трудових правовідносин. Зроблено висновок, що механізм правового регулювання гарантування безпеки праці за допомогою засобів, методів та форм регламентує трудові відносини у сфері гарантування безпеки праці з метою їх урегулювання та вдосконалення. Однак, зважаючи на те, що трудові правовідносини регламентуються не лише нормативно-правовими актами у сфері праці, а також мають місце такі правові засоби, як: трудовий договір, контракт, колективний договір, численні локальні правові акти, які встановлюють додаткові умови та вимоги до сторін трудових правовідносин, механізм правового регулювання гарантування безпеки праці має свою галузеву специфіку.

Ключові слова: безпека праці, забезпечення безпеки, охорона праці, механізм правового регулювання, структура механізму правового регулювання.

The relevance of the article is that legal regulation in the field of occupational safety is the key to creating stable labor relations. Therefore, the study of the complex structure of the mechanism of legal regulation of occupational safety, allows us to explore the set of legal means by which the legal impact on public relations arising in the field of occu-

pational safety. That is why the problem of studying the mechanism of legal regulation of occupational safety in today's conditions is becoming essential and requires clarification of its concept and structure. The purpose of the article is to consider the theoretical approaches to the definition of the "mechanism of legal regulation" and the formation of an approach to the definition and structure of the mechanism of legal regulation of occupational safety. The article analyzes the specifics and role of the mechanism of legal regulation of labor safety, a theoretical analysis of its elements. Despite significant scientific achievements in the study of issues related to legal regulation, legal influence and influence on them of the mechanism of legal regulation, the problems of general theoretical research of the concept and structure of the mechanism of legal regulation of ensuring labor safety remained outside the study. During the research, the author comes to the conclusion that the mechanism of legal regulation of labor safety is a system of legal means and forms by which the legal regulation of labor safety is ensured. The article presents the main features of the mechanism of legal regulation of ensuring labor safety. In the study, the author gives the elements of the structure of the mechanism of legal regulation of labor safety, taking into account the specifics of the subject of legal regulation of labor relations. It is concluded that the mechanism of legal regulation of occupational safety, with the help of means, methods and forms regulates labor relations in the field of occupational safety, in order to regulate and improve them. However, given that labor relations are regulated not only by regulations in the field of labor, but also there are such legal remedies as: employment contract, contract, collective agreement, numerous local legal acts that establish additional conditions and requirements to the parties to labor relations, which is why the mechanism of legal regulation of occupational safety has its own industry specifics.

Key words: *labor safety, safety, labor protection, legal regulation mechanism, legal regulation, structure of legal regulation mechanism.*

Вступ. Відносини, що складаються у сфері гарантування безпеки праці, зводяться до взаємодії між працівниками, роботодавцем та державою, їх регулювання забезпечується за допомогою системи способів та методів правового впливу. Як зауважує С.С. Алексєєв, механізм правового регулювання може бути визначений як єдність правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [1, с. 150].

У цьому аспекті показником дієвості правового впливу на суспільні відносини виступає механізм правового регулювання – складна і багатоаспектна категорія. Визначення поняття та сутності механізму правового регулювання є запорукою ефективності його застосування в різних сферах суспільного життя та поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема й у сфері гарантування безпеки праці, як головного обов'язку держави [2, с. 125].

Правове регулювання у сфері гарантування безпеки праці є запорукою для створення стабільних трудових відносин. А тому дослідження складної структури механізму правового регулювання гарантування безпеки праці дає змогу дослідити сукупність юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на суспільні відносини, що виникають у сфері гарантування безпеки праці.

Саме тому проблема дослідження механізму правового регулювання гарантування безпеки праці в умовах сьогодення набуває істотного значення, потребує з'ясування його поняття та структури.

Дослідженню проблем поняття, сутності та структури механізму правового регулювання так чи інакше свого часу приділяли увагу вчені-теоретики, зокрема: С.С. Алексєєв, В.М. Горшенков, В.Н. Хропанюк, О.Ф. Скаун, Т.І. Тарахонич, Л.М. Шестопалова, К.В. Шундіков та інші. Також питання сутності механізму правового регулювання забезпечення охорони та безпеки праці були предметом дослідження таких учених, як: В.В. Лазор, Л.І. Лазор, С.М. Прилипка, Н.М. Хуторян, І.І. Шамшина, О.М. Ярошенко й інші.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, у науковій літературі немає комплексного дослідження визначення поняття та структури механізму правового регулювання гарантування безпеки праці.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд теоретичних підходів до визначення «механізму правового регулювання» та формування підходу щодо визначення та структури механізму правового регулювання гарантування безпеки праці.

Результати дослідження. Певної проблематики у загальнотеоретичній науці набувають питання, пов'язані з основними процесами функціонування права, зокрема з його регулятивною функцією. У юридичній науці регулятивну функцію права прийнято тлумачити через правову категорію «правове регулювання».

Якщо проводити етимологічний аналіз, то «Академічний тлумачний словник української мови» трактує слово «регулювати» як упорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкорюючи його відповідним правилам, певній системі [3, с. 480]. Д.А. Керімов зазначає, що регулювати – це встановлювати межі, масштаб поведінки людей, вносити в суспільні відносини стабільність, систему, порядок і тим самим спрямовувати їх у певному напрямі [4, с. 370–371]. Відповідно до «Великого юридичного словника» правове регулювання – це «процес впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм (норм права). Базується на предметі та методи правового регулювання. Предметом є визначена форма суспільних відносин, яка закріплюється відповідною групою юридичних норм. <...> Під методом правового регулювання розуміється спосіб впливу юридичних норм на суспільні відносини» [5].

«Термінологічний словник» визначає «правове регулювання» як здійснюваний державою за допомогою права й інших юридичних засобів (норм, приписів індивідуального порядку, правовідносин, актів реалізації тощо) цілеспрямований вплив на суспільні відносини з метою їх закріплення, упорядкування, охорони та розвитку. Зазначені суспільні відносини (політичні, економічні, культурні тощо) як предмет нормативно-правового регулювання є результатом свідомо-вольової поведінки суб'єктів і відповідно до своєї природи вимагають правового впливу. Правове регулювання не стосується фізичних, біологічних, природних процесів, які не пов'язані з юридичними фактами [6, с. 126].

М.В. Сильченко стверджує, що процес регулювання нормами права суспільних відносин виглядає як процес закріплення, стабілізації та охорони сформованих або майже сформованих структурних зв'язків людської діяльності. І тоді виходить, що, так би мовити, регулятивний потенціал системи норм права реалізується шляхом інформаційно-правового впливу на свідомість та волю людей, тобто шляхом доведення до свідомості учасників суспільних відносин інформації про зміст чинних норм права [7, с. 63]. Дуже стисле, але чітке тлумачення правового регулювання сформульовано авторами посібника «Теорія держави і права» Д.В. Лук'яновим, С.П. Погребняком, В.С. Смородинським, які зазначають, що правове регулювання – це впорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою юридичних засобів [8, с. 68]. «Правове регулювання – це закріплення у правових нормах певного рівня суспільних відносин, забезпечення їх стабільності через постійний контроль, відновлення правовими засобами їх порушень, приведення їх у відповідність з існуючими нормами права», – зазначає Б.В. Сабецький [9]. О.Ф. Скакун визначає правове регулювання як здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону і розвиток [10]. До сфери правового регулювання авторка відносить сукупність суспільних відносин, яку можна і необхідно впорядковувати за допомогою права і правових засобів [10]. С.С. Алексєєв під правовим регулюванням розуміє здійснюваний за допомогою правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо) результативний, нормативно-організований вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до економічного базису, суспільних потреб даного соціального устрою [1, с. 209].

Якщо проаналізувати норми Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України, можна дійти висновку, що метою правового регулювання трудового права є, зокрема, регулювання трудових відносин усіх працівників, поліпшення якості роботи, зміцнення трудової дисципліни тощо. Законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці, охорону трудових прав працівників (ст. 1) [11], зокрема й права працівників на безпечні і здорові умови праці (ст. 2) [11]. Тобто умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування й інших засобів виробництва, стан засобів колективного й індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці (ст. 153) [11].

Тож, на нашу думку, під правовим регулюванням гарантування безпеки праці можна розуміти цілеспрямований правовий вплив на суспільні відносини, які виникають у сфері гарантування безпеки праці, з метою їх удосконалення та систематизації.

Правове регулювання гарантування безпеки праці потребує певного інструменту, за допомогою якого норми права у даній сфері могли б упорядковуватися та трансформуватися у відповідні трудові правовідносини. Тобто нормативне упорядкування будь-яких суспільних відносин

відбувається не завдяки окремим нормам права, а за допомогою певного інструменту / механізму. Таким інструментом і виступає механізм правового регулювання.

Термін «механізм» (із грецьк.) означає «знаряддя», «пристрій» [12, с. 355]. У тлумачній словниковій літературі термін «механізм» наводиться у декількох значеннях: 1. Пристрій, що передає рух або перетворює рух; 2. Внутрішня будова, система чого-небудь; 3. Сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище [3].

Найчастіше слово «механізм» уживається у сфері техніки, інженерії, на позначення якихось технічних пристроїв, машин, апаратів, у технічній сфері термін уживається на позначення апаратів, технічних пристроїв. Однак із часом даний термін став досить активно використовуватися в інших сферах теорії і практики, зокрема у правознавстві [13, с. 84].

На нашу думку, під «механізмом» можна розуміти систему, яка складається із взаємопов'язаних одна з одною ланок.

Варто зауважити, що поняття «механізм» нині вживається у правознавстві й на позначення інших юридичних явищ та категорій: «механізм правотворчості», «механізм забезпечення прав і обов'язків», «механізм правового впливу» тощо [14, с. 190].

Поняття «механізм правового регулювання» похідне від категорії «правове регулювання». У юридичній літературі наголошується на тому, що «правове регулювання» є однією із центральних правових категорій [15, с. 75]. Механізм правового регулювання є складовим компонентом правового регулювання, ці дві правові категорії не підлягають отожденню.

У юридичній літературі механізм правового регулювання тлумачиться як: 1) взята в єдності сукупність правових засобів, якими забезпечується вплив на суспільні відносини [16, с. 30], складається з юридичних норм, правовідносин і актів реалізації суб'єктивних прав під час здійснення юридичних обов'язків [16, с. 34–35]; 2) сукупність елементів, зв'язків і динамічних закономірностей, необхідних та достатніх для врегулювання одного елементарного акту поведінки [17, с. 71].

На сторінках наукової та навчальної юридичної літератури також наводиться низка визначень цієї правової категорії. Так, Ю.А. Ведерніков і А.В. Папірна розглядають механізм правового регулювання як узяту в сукупності систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин. Науковці зазначають, що за допомогою цієї системи правових засобів, способів і форм нормативність права переводиться у впорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок [18]. Механізм правового регулювання, як пишуть автори підручника «Теорія держави і права» за загальною редакцією О.М. Бандурки, – це система всіх державно-правових (юридичних) засобів, за допомогою яких забезпечується упорядкованість суспільних відносин [19].

О.М. Куракін влучно зазначає, що будь-які цілі механізму правового регулювання вимагають застосування, серед іншого, і правових засобів, що забезпечують динаміку праворегулятивного процесу. У цьому контексті механізм правового регулювання – це сукупність правових засобів, що покликані моделювати поведінку осіб за допомогою суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Досягнення цих цілей здійснюється шляхом юридичного впливу на суспільні відносини, перетворює їх на правові за допомогою деяких, різних за своєю природою та функціональним призначенням засобів [20, с. 47].

Наведені позиції вчених доводять, що натеper немає єдиного підходу до розуміння такої правової категорії, як механізм правового регулювання. Проте більшість учених уважають механізм правового регулювання сукупністю правових засобів, способів і форм, які впливають на суспільні й інші відносини та врегульовують їх. Загалом такий підхід є правильним та доцільним і для механізму правового регулювання гарантування безпеки праці, оскільки відносини, що складаються в цій сфері, є суспільними, у межах яких сторони мають право на забезпечення та реалізацію своїх прав та інтересів, зокрема й на гарантування безпеки праці.

Отже, на наш погляд, можемо визначити механізм правового регулювання гарантування безпеки праці як систему правових засобів і форм, за допомогою яких забезпечується правове регулювання безпеки праці.

У результаті проведеного аналізу наведених поглядів дослідників на механізм правового регулювання суспільних відносин у загальній теорії права можна дійти висновку щодо основних ознак даної правової категорії. Отже, механізм правового регулювання гарантування безпеки праці характеризується такими ознаками, як:

1) системність – означає, що кожен елемент механізму виконує власне завдання, проте сприяє реалізації іншого елемента;

2) динамічність, тобто механізм правового регулювання забезпечує дію права у процесі правового регулювання, а не діє сам собою. Отже, механізм правового регулювання – не статична сукупність правових способів та методів, а його складові частини постійно, поетапно, крок за кроком, застосовуються для вирішення питань, які виникають у суспільних правовідносинах, зокрема й у трудових правовідносинах щодо гарантування безпеки праці. Механізм правового регулювання гарантування безпеки праці взаємодіє з іншими державно-правовими механізмами, завдяки чому має постійно вдосконалюватися, має динамічний вплив на суспільні процеси;

3) послідовність, тобто механізм реалізується в поетапних стадіях, унаслідок чого практично втілюється у відповідних правових способах і методах гарантування безпеки праці.

Складові частини кожної системи перебувають у взаємозв'язку. Отже, у результаті проведення аналізу механізму правового регулювання можна виділити його основні зв'язки, елементи, що дозволить визначити його функціональне призначення.

Так, С.В. Бобровник поділяє елементи механізму правового регулювання на основні та факультативні, пов'язує їх зі стадіями цього механізму [21, с. 397].

З аналогічних методологічних позицій щодо відповідності елементів правового регулювання його стадіям виходить П.М. Рабінович. Учений поділяє елементи механізму правового регулювання на :

– обов'язкові на відповідних стадіях регулювання: 1) норми права (моделюють, регламентують суспільні відносини); 2) нормативно-правові акти («організують» зміст правових норм, виражають їх зовні, забезпечують набуття ними чинності); 3) юридичні факти (породжують, змінюють або припиняють суб'єктивні юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів); 4) правовідносини (конкретизують взаємні юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів); 5) акти тлумачення (з'ясування) змісту правових норм; 6) акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків;

– обов'язкові протягом усього регулювання: 1) правосвідомість (ідеологічно, духовно забезпечує процес правового регулювання); 2) законність (гарантує реальність здійснення регулятивного процесу);

– факультативні: 1) інтерпретаційно-правові акти (забезпечують однакове розуміння змісту правових норм); 2) акти застосування правових норм (забезпечують владну організацію правовідносин між суб'єктами правореалізації) [22, с. 168–169]. Такий підхід до елементної будови механізму правового регулювання є широким та дозволяє контролювати поведінку сторін суспільних відносин за допомогою норм права.

Інший підхід до елементної будови механізму правового регулювання є вузьким і включає лише окремі елементи, що становлять базу регулятивної функції права: норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізацію права та законність. Кожен із зазначених елементів даної системи виконує відповідну функцію в задоволенні потреб суб'єктів, у регулюванні суспільних відносин, у досягненні ефективного правового регулювання [20, с. 47–48].

Ми розглянули основні погляди вчених на елементи будови механізму правового регулювання в загальній теорії права. Щодо елементної будови механізму правового регулювання гарантування безпеки праці, то варто зважати на специфіку предмета правового регулювання трудових правовідносин за допомогою притаманних лише цьому виду правовідносин правових засобів і форм, наприклад, контракту – особливій формі трудового договору, у якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення й організації роботи працівника, умови розірвання договору можуть встановлюватися угодою сторін [11, ст. 21], або локальних нормативно-правових актів роботодавця, у яких можуть встановлюватися додаткові умови праці.

Отже, структура механізму правового регулювання складається із сукупності правових засобів, поєднаних в єдину систему загальною метою правового регулювання. Цей інструментарій пристосований для того, щоб забезпечити динаміку правового регулювання [20, с. 49].

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що механізм правового регулювання гарантування безпеки праці за допомогою засобів, методів та форм регламентує трудові відносини у сфері гарантування безпеки праці з метою їх урегулювання та вдосконалення.

Однак, зважаючи на те, що трудові правовідносини регламентуються не лише нормативно-правовими актами у сфері праці, а також мають місце такі правові засоби, як: трудовий договір, контракт, колективний договір, численні локальні правові акти, які встановлюють додаткові умови та вимоги до сторін трудових правовідносин, механізм правового регулювання гарантування безпеки праці має свою галузеву специфіку.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Общая теория права : учебник. 2-е изд. перераб. и дополн. Москва : БЕК, 1995. 320 с.
2. Андреев А.В. Механізм правового регулювання суспільних відносин: окремі аспекти щодо визначення поняття та особливостей. *Підприємництво, господарство і право. Адміністративне право і процес*. 2019. Вип. 6. С. 125–128.
3. Академічний тлумачний словник. Словник української мови : в 11-ти т. С. 480. URL: <http://sum.in.ua>.
4. Керимов Д.А. Методология права. *Предмет, функции, проблемы философии права*, 2-е изд. Москва : Аванта+, 2001. 559с.
5. Додонов В.Н., Ермаков В.Д., Крылова М.А. Большой юридический словарь. Москва : Инфра-М, 2001. 864 с. URL: <https://may.alleng.org>.
6. Правове регулювання відносин власності : термінологічний словник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 126. URL: http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1388/1/редактиров_словарь_ПРВВ_%281%29_%282%29.PDF.
7. Сильченко Н.В. Проблемы правового регулирования. *Государство и право*. Москва, 2004. С. 61–64.
8. Теорія держави і права : навчальний посібник/ Д.В. Лук'янов та ін. ; за заг. ред. О.В. Петришина. 5-ге вид., змін. і доп. Харків : Право, 2016. 198 с.
9. Сабецький Б.В. Становлення і розвиток правового регулювання трудових відносин в США : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. 21 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
10. Скаун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум. 656 с. URL: dut.edu.ua/uploads/1_948_39072050.pdf.
11. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322–VIII. *Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
12. Морозов С.М., Шкарапута Л.М. Словник іншомовних слів. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
13. Бондаренко О.М. Поняття та ознаки механізму правового регулювання вирішення податкового спору. *Прикарпатський юридичний вісник. Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право*. 2018. Вип. 1 (22). Т. 3. С. 84–88.
14. Сімутіна Я.В. Щодо механізму правового регулювання трудових відносин у сучасних умовах. *Часопис Київського університету права*. 2015. Вип. 3. С. 188–192.
15. Кривицький Ю.В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. Вип. 4. С. 74–79.
16. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва : Юрид. лит., 1966. 187 с.
17. Протасов В.Н. Что и как регулирует право : учебное пособие. Москва : Юристь, 1995. 95 с.
18. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 333 с. URL: https://pidru4niki.com/15660212/pravo/ponyattya_osnovni_elementi_mehanizmu_pravovogo_regulyuvannya.
19. Теорія держави і права : підручник / авт. кол. ; за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2018. 416 с.
20. Куракін О.М. Структура механізму правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 35. Ч. II. Т. 1. С. 46–49.
21. Теорія держави і права : підручник / кол. авт., кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид., переробл. та доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра Лтд., 2016. 480 с.
22. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. 9-е вид., зі змін. Львів : Край, 2007. 192 с.